

PRAVDA, EFIKASNOST I PRAVO

- Kritika ekonomske analize prava -

JUSTICE, EFFICIENCY AND LAW

- Criticism of the Economic Analysis of Law -

Sažetak

Autor se u ovom radu bavi kratkom kritikom ekonomske analize prava, teorijom koja je postala dominantna u proteklim desetljećima, a izazvala je mnogo kontroverzi i kritika. Šta je ustvari ekonomska analiza prava? Šta joj je svrha i čemu služi, te kakvi su joj rezultati?

On se osvrće i na njene izvore, milje iz kojeg je potekla, te želi prikazati šta je neoliberalizam i kakvi su njegovi rezultati, jer smatra da su neoliberalizam i ekonomska analiza prava dvije strane iste medalje.

Kritika ekonomske analize prava dovodi do zapitanosti šta pravo treba biti i predstavljati. Stoga autor želi izložiti viđenje o pravdi kao dominantnom i iskonskom principu prava. Ograničen prostorom, vremenom i temom, on pokušava ne otići suviše široko niti suviše daleko u filozofiju prava.

S obzirom na temu, u radu su korišteni opći metodi društvenih nauka (analitički, sintetički, induktivni i deduktivnimetod) kao i posebni metodi pravne nauke (teorijsko-pravni, normativni, komparativnopravni i historijski metod).

Cilj je pokazati da ekonomska analiza prava predstavlja izopačenje prava, njegovu, takoreći, izdaju, zbog napuštanja ideje odnosno ideala pravde.

Značaj rada ogleda se u tome što je ova teorija, kako njena pravna inačica – ekonomska analiza prava, tako i njena ekonomska – neoliberalizam, još uvijek dominantna u svijetu. Rad želi skrenuti pažnju na probleme koje ova teorija donosi, te sama ta činjenica opravdava njegovo objavljivanje.

Summary

In this paper, the author provides a brief analysis, criticism of the economic analysis of law - a theory that has become dominant in the past decades and caused a great deal of controversy and criticism. What is the economic analysis of rights? What is its purpose and what results it delivers?

The author traces back its sources, the milieu in which it has thrived and wants to show what neoliberalism truly is and what are its results, as he considers the neoliberalism and economic analysis to be two sides of the same medal.

A critique of the economic analysis of law makes one wondering what should be the law's real purpose and what should it stand for. Therefore, the author wishes to express the view of justice as a dominant and primal principle of law. Confined by

space, time and topic, authors tries not to roam over into depth of the philosophy of law.

Considering the topic, general methods of social sciences (analytical, synthetic, inductive and deductive methods) as well as special methods of legal science (theoretical, legal, normative, comparative and historical methods) have been used in making of this paper.

The aim is to show that economic analysis of law is a perversion of the law, so to say, its betrayal, due to the abandonment of the idea, or the ideal of justice respectively.

The significance of this paper is in the fact that this theory, both its versions - economic analysis of the law as legalistic and its economic one – neoliberalism, is still globally dominant. The paper wants to draw attention to the problems that this theory creates, and this very fact serves the purpose for its publication.

Ekonomska analiza prava – definicija i razvoj

Ekonomska analiza prava je pristup pravu u kojem se naglašava princip efikasnosti. Ova analiza primjenjuje ekonomsko logiciranje na pravo te vezuje primjenu prava i njegovu vladavinu za sistem efikasnosti i maksimalizaciju bogatstva.¹

Inicijalno, ova analiza prava bila je dominantna u Sjedinjenim Američkim Državama i to prvenstveno u oblasti prava konkurencije (*Antitrust Law*) i naknade štete, no vremenom se proširila i na druge oblasti prava, ali i na druge pravne sisteme.

Uprkos svom uspjehu, ekonomska analiza prava doživjela je snažne kritike, prvenstveno zbog svog tretiranja prava i pravnih postupaka kao robe na tržištu.²

Ekonomska analiza pravo tretira kao sredstvo ostvarivanja ekonomskih ciljeva, odnosno ona pravo reducira na ovu funkciju. To čini stoga što ekonomisti koji su uspostavili ovu teoriju smatraju da je ideja pravde obezvrijeđena, da predstavlja intuitivni, iracionalni i metafizički koncept. Stoga oni pravdu namjerno ignoriraju. Umjesto toga, uspostavlja se princip efikasnosti kao objektivni kriterij. On predstavlja jedinu adekvatnu pravdu, odnosno nema pravde izvan efikasnosti. Najveća nepravda je rasipanje

¹ Waller, Spencer Weber (2009), „The Law and Economics Virus“, *Cardozo Law Review*, Vol. 31, No. 2.

² Isto.

resursa. Svrha pravnog sistema je povećanje bogatstva, a bogatstvo se definira kao dolarska odnosno novčana vrijednost svega u društvu.³

Ključnu ulogu u implementaciji ove teorije ima sudija pojedinac, sa svojom širokom autonomijom kakvu mu daje *common law*. Prema mišljenju Richarda Posnera, sudija se treba koristiti ekonomskim principima prilikom donošenja odluka kako bi popravio samo pravo, a sve s ciljem maksimalizacije gore navedenog bogatstva.⁴

Ovakva teorija prava nema u vidu bilo kakvu vrstu distribucije odnosno distributivne pravde. Ona predlaže promjenu pravnog fokusa – pravljenje većeg kolača umjesto pravednije raspodjele, odnosno ova teorija favorizira distribuciju bogatstva na osnovu statusa quo, što nema nikakvog normativnog opravdanja.⁵

No uprkos tome, ekonomska analiza prava je dominantna teorija unutar američke jurisprudencije. Kao takva, proširila se i na ostatak svijeta, uglavnom na osnovu utjecaja svjetskih organizacija poput Svjetske banke i Međunarodnog monetarnog fonda.

Kako smo došli ovdje? Da bi se odgovorilo na to pitanje, potrebno je sagledati nastanak i razvoj ekonomske analize prava.

Ekonomska analiza prava nastaje unutar čikaške škole, koja je, prije svega, bila ekonomska. Najznačajniji predstavnik je Milton Friedman, koji je ipak bio čisto ekonomski teoretičar. Richard Posner najutjecajniji je teoretičar ekonomske analize prava. I tu dolazimo do veze koja se može nazrijeti i kroz samu teorijsku postavku ekonomske analize prava. Kada vidimo imena koja su je oblikovala, postaje nam jasno da je ona usko vezana za ekonomski neoliberalizam.

Ekonomska analiza prava, baš kao i neoliberalna teorija ekonomije, podrazumijeva apsolutno racionalno ponašanje svih subjekata. Tako se teorija čikaške škole može sažeti u tri silogizma: *ako* pretpostavimo da je skoro svako ekonomično racionalan, *ako* skoro svi njihovi odnosi djeluju kao odnosi na tržištu i *ako* tržišta skoro nikad ne propadaju, *onda* su ovi odnosi efikasni – podrazumijevaju najmanje moguće traćenje resursa.⁶

Veza između ekonomske analize prava i neoliberalizma postat će izraženija kada vidimo kako se ekonomska analiza prava proširila u američkom društvu te postala dominantna pravna teorija.

³ Posner, Richard (1977) „Economic Analysis of Law“, citirano prema: Krecke Elisabet, *The Nihilism od the Economic Analysis of Law*.

⁴ Zywicki, Todd –Anthony Sanders (2008) „Posner, Hayek, and the Economic Analysis of Law“, Iowa Law Review.

⁵ Brietzke, Paul (1997) „New Wrinkles in Law...And Economics“, Valparaiso University Law Review, Vol. 32, No. 1.

⁶ Isto.

Takav status dobitće za vrijeme vladavine republikanskog predsjednika Ronalda Reagana (1981–1989). Reaganova administracija svjesno je imenovala sudije koji su bili povezani sa čikaškom školom na upražnjena mjesta u saveznom apelacionim sudovima. Osim toga, čikaška škola dominirala je i kroz administrativni aparat za vrijeme Ronalda Reagana. Za vrijeme mandata imenovanih osoba bliskih čikaškoj školi uloga ekonomista i ekonomske analize prava koju su provodili pravници dramatično je porasla i ostala je i nakon njih dominantna, posebno u odjelima za konkurencijsko pravo.⁷

Ronald Reagan će napraviti promjenu i na mjestu predsjednika Federalnih rezervi (Američka centralna banka). Godine 1987. na tu funkciju on će imenovati Alana Greenspana. „Grinspana su izabrali Reganovi nepokolebljivi neoliberali ne *uprkos*, nego *upravo zbog* njegovog dubokog uvjerenja da su zasluge i mogućnosti reguliranja precijenjeni. Grinspan je istinski sumnjao da bilo koja državna institucija, uključujući i Federalne rezerve, može zauzdati ljudsku ćud i efikasno ograničiti pohlepu, a da se istovremeno ne uništi kreativnost, inovativnost i, konačno, sam rast.“⁸

Mandat Ronalda Reagana je zlatno doba neoliberalizma. Njegova administracija je upotpunosti prihvatila teorije Milтона Friedmana, koji je, kako smo vidjeli, jedan od predstavnika čikaške škole. Pojednostavljeno, neoliberalizam smatra da tržištem vlada nevidljiva ruka, koja tjera tržište da se samoregulira, te da je zbog toga bilo kakav vid državne regulacije nepotreban i kontraproduktivan.

Ovu ekonomsku teoriju Reagan je morao učiniti politički prihvatljivijom nižim slojevima društva. Stvoreno je nešto što se naziva *trickle-down economics* – odnosno efekat curenja prema dolje.

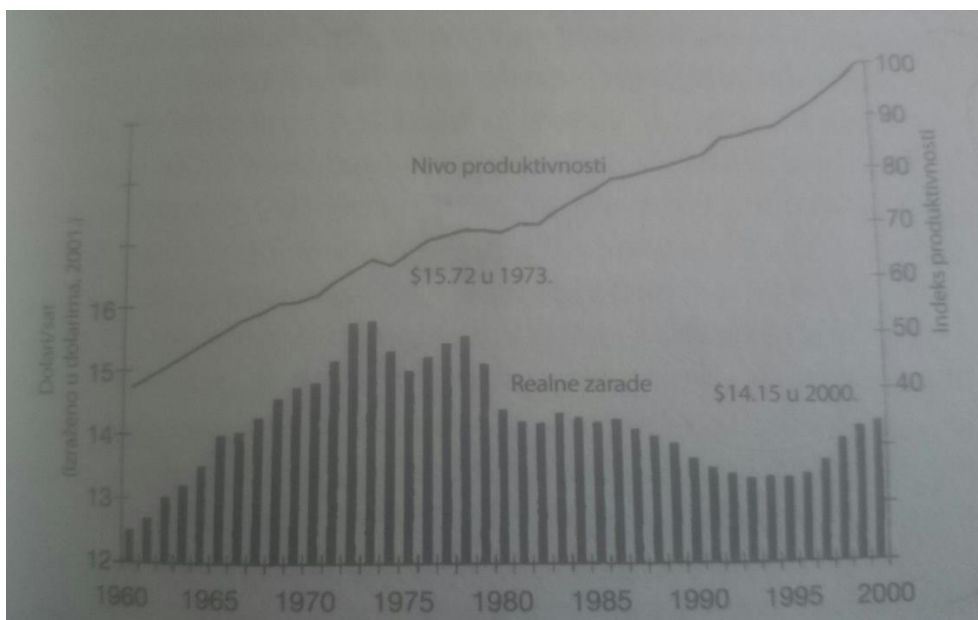
„Efekat curenja prema dole je smišljen da opravda smanjenje stopa poreza za bogate, sugerišući kako će dodatni novac konačno da curi dole, prema siromašnima. Svi konkretni dokazi su protiv te hipoteze. Jednostavnije rečeno, to se nije nikad dogodilo. Razmetljivo bogatstvo sve bogatijih nikad nije dospelo do niže srednje klase koja je teško živela. Ustvari, dogodilo se upravo suprotno: tržište sekjuritizovanih derivata dovelo je do potpuno suprotnog učinka, *curenja prema gore*(...). Bogati su vrlo oštroumno otkrili novi način da postanu još bogatiji – prodajući u paketima papirne imovine snove, težnje i konačno, očaj najsiromašnijim slojevima društva.“⁹

Neoliberalizam, u čijoj je službi ekonomska analiza prava, u potpunoj je službi najbogatijih slojeva društva.

⁷ Isto.

⁸ Varufakis, Janis (2015) *Globalni minotaur*, Profil knjiga, Beograd, 29.

⁹ Isto, 131–132.

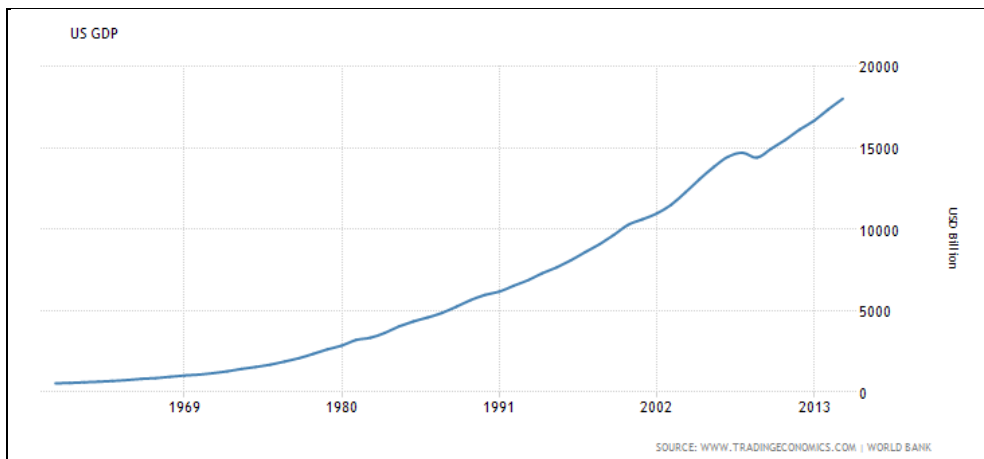

Realne zarade i produktivnost u SAD-u 1960–2000.¹⁰

Na grafikonu iznad vidi se šta znači primjena principa efikasnosti. Produktivnost rada u konstantnom je rastu, s druge strane, realna zarada stagnira ili opada. Uprkos silnom tehnološkom razvoju i napretku, iz grafikona se vidi da je američki radnik najbolje živio sredinom 1970-ih, odnosno da je najefikasnije naplatio svoj rad.

Zarada američkih građana ni blizu ne prati rast američkog bruto državnog proizvoda. Shodno tome, logičnim se nameće zaključak da su svu produktivnost američkog radnika naplatili krupni kapitalisti, odnosno da je neoliberalizam doveo do bogaćenja već bogatih (*vidjeti na slici ispod*).

¹⁰ Preuzeto iz: Harvi, Dejvid (2012) *Kratka istorija neoliberalizma*, Mediteran Publishing, Novi Sad, 43.

Američki bruto državni proizvod 1960–2014.¹¹

„Neoliberalizacija je nametnula finansijalizaciju svega i svačega. Ona je nametala vladavinu finansija svim drugim oblastima ekonomije, kao i državnom aparatu i (...) svakodnevnom životu ljudi.“¹² U tom kontekstu valja vidjeti i onu gore navedenu Posnerovu karakterizaciju bogatstva, kao cilja i svrhe prava, u kojoj kaže da je bogatstvo sve ono što je mjerljivo dolarom. Posljedica Reaganove vladavine bila je deregulacija. „Sloboda koju kreiraju propisi optužena je kao nesloboda; pravda, nezavisnost i blagostanje koje ona pruža prezrene su kao kamuflaža ropstva.“¹³ „Deregulisanje svega i svačega, od avio-saobraćaja i telekomunikacija do finansija, otvorilo je nove zone neograničenih tržišnih sloboda za premoćne korporativne interese(...). I tako je počela istorijska promena koja je rezultirala većom društvenom nejednakošću i obnovom ekonomske moći više klase.“¹⁴

Pravda kao iskon i utočište prava

Kako smo došli ovdje? Pa prosto napuštanjem bilo kakvog oblika idealizma. Ni ekonomija ni pravo ne mogu se posmatrati van društvenog konteksta, jer bez društva, bez društvenih odnosa nema ni prava ni

¹¹ Preuzeto sa: <http://www.tradingeconomics.com/united-states/gdp>.

¹² Harvi, Dejvid, *Kratka istorija neoliberalizma*, 52.

¹³ Polanyi, Karl (2001) *The Great Transformation*, Beacon Press, Boston.

¹⁴ Isto, 43–44.

ekonomije. I pravo i ekonomija su društveni fenomeni. Shodno tome, potrebno je reći nešto i o društvu.

Društvo nije prosti skup pojedinaca. Postoji određeno vezivno tkivo koje pojedince zbližava i usmjerava ka zajedničkom djelovanju. To vezivno tkivo za Aristotela je prijateljstvo, ne u savremenom smislu prijateljstva. Danas bi se moglo reći da Aristotel smatra da je vezivno tkivo svakog društva koncept solidarnosti, solidarnost pojedinaca u zajednici. To što ih usmjerava jeste osjećaj za zajedničku korist. Tako Aristotel u *Nikomahovoj etici* kaže da u „izopačenim oblicima (uređenja) malo je mjesta kako za pravdu tako i za prijateljstvo, a najmanje ih ima u najgorem od njih: u tiraniji je malo ili nimalo prijateljstva. Jer tamo gdje nema ničeg zajedničkog između vladara i podanika, nema prijateljstva pa ni pravde.“¹⁵ Činjenica da Aristotel usko veže pravdu sa solidarnošću je veoma važna, te ćemo se njome baviti poslije. Na gotovo istom tragu je i rimski filozof i retorikar Ciceron. On, osim solidarnosti, uvodi i koncept ljudskih dužnosti odnosno naglašava ih, potertavajući dužnosti prema drugim ljudima.¹⁶

Promjena dolazi sa novovjekovnom filozofijom. Tako Thomas Hobbes negira činjenicu da je čovjek društveno biće. Za Hobbesa osnovni motiv udruživanja ljudi je interes, ali ovaj put ne zajednički već pojedinačni. „Ako se dogodi, dok su tako okupljeni, da provode vrijeme pričajući priče, i ako jedan počne pričati neku priču koja se tiče njega samog, odmah će svi ostali najživlje poželjeti da govore o sebi. Ako jedan ispričava neku neobičnu dogodovštinu, od ostalih ćete čuti prava čudesa; ako im se nikakva nisu dogodila, oni će ih izmisliti(...). Ako se sastanu da govore o filozofiji, koliko ih imatoliko bi ih htjelo da budu uvaženi znalci, ili u protivnom ne samo da neće voljeti ostale iz tog društva, nego će ih s mržnjom proganjati. Jasno je dakle iz iskustva svim ljudima koji imalo pažljivije razmatraju ljudske poslove, da svako slobodno okupljanje nastaje bilo iz uzajamne nužde bilo iz tašte, želje za slavom; kada se sastanu, ljudi nastojebilo da izvuku neku korist od onih sa kojima se druže bilo da za sobom ostave neki ugled ili čast u njihovim očima.“¹⁷ Činjenica da Hobbes daje sliku ovog čovjeka nije problematična. Problematično je to što Hobbes ovu egoističnu i narcisoidnu ličnost predstavlja kao paradigmu čovjeka. Problem je što je ovaj dehumanizirani egocentrik predstavljen kao arhetip čovjeka, kako bi Hobbes mogao opravdati svoju teoriju prirodnog stanja i društvenog ugovora (koja, uzgred budi rečeno, nije upotpunosti pogrešna, pogrešna je samo *homo homini lupus est* pretpostavka).

¹⁵ Aristotel, *Nikomahova etika*, VIII, 1161b, citirano prema: Spector Benjamin (2005) *Društvo: Izbor tekstova i komentari*, Rabić, Sarajevo, 44.

¹⁶ Isto, 45.

¹⁷ Isto, 51–52.

Upravo u tom kontekstu valja posmatrati čuvenu izjavu Reaganove partnerice sa druge strane Atlantika u deregulaciji svega i svačega. Margaret Thatcher svojevremeno je kazala kako ne postoji društvo, već samo pojedinačni muškarci i žene. Namjera je bila opravdanje za ukidanje svih oblika društvene solidarnosti nauštrb individualizma i privatne svojine.¹⁸

Na ovom mjesto možemo reći da je Aristotel bio u pravu kada je usko vezao solidarnost s pravdom. Dokidanjem solidarnosti napuštena je i pravda. Namjerno kažemo napuštena, jer su joj okrenuta leđa.

Pravda je apsolutna vrijednost. Pravda je ideal. Kao takva, uvijek je bila i uvijek će biti maglovit pojam, kojem je potrebna interpretacija. Posluživši se Platonovom metaforom, pravda ne može biti dostignuta, odnosno ovosvjetovna pravda može biti samo sjenka iskonske pravde. Ta sjenka naziva se pravednost.

Postoji mnoštvo definicija pravde, no one se sve mogu svesti na onu antičku, Aristotelovu. Aristotel je definirao pravdu kao jednako postupanje sa jednakima, a različito postupanje sa različitim, u srazmjeru sa njihovom razlikom. Takva pravda se naziva distributivnom pravdom.

No, vratimo se na pojam pravde kao ideala. Ideal se razlikuje od stvarnosti odnosno datosti. U stvarnosti postoje samo sjenke ideala, kako bi to kazao Platon. To je tako iz prostog razloga jer svaki ideal predstavlja apsolutnu vrijednost koja se ne može konkretizirati odnosno materijalizirati. Tačnije, ukoliko bi se bilo koji ideal, odnosno bilo koja apsolutna vrijednost materijalizirala, ona bi ostala vrijednost, ali bi izgubila svoju apsolutnost, jer samom materijalizacijom biva omeđena dvjema dimenzijama – prostorom i vremenom.

Zbog toga, zbog nedokučivosti pravde, teorije poput ekonomske analize prava smatraju da je pravdu potrebno upotpunosti odbaciti, jer je intuitivna, metafizička, jednom riječju, nenaučna po modernim shvatanjima nauke. Takvo shvatanje ima relativno uspješnu tendenciju protjerivanja pravde iz prava, odnosno u širem smislu etike iz svakog javnog diskursa, a u još širem smislu i konačno protjerivanje filozofije iz, da se poslužimo Hegelovim kategorijalnim aparatom, svjetskog duha.

Treba reći, iako to nije predmet ovog rada, da su korijeni ovog nepovjerenja prema pravdi, odnosno tačnije prema idealu, dublji i ne idu unazad samo do Hobbesa. Korijene treba tražiti u kartezijskom *cogito ergo sum*, koje je neminovno dovelo do raskida sa svakom metafizikom, a samim tim i sa svakim apsolutom.

Vratimo se pravu. Pravda je uvijek bila svrha prava. *Ius* je izvedeno iz *iusticia*. *Est autem isu a iustitia, sicut a matre sua, ergo prius fruit iustitia*

¹⁸ Harvi, Dejvid, *Kratka istorija neoliberalizma*, 40.

*quam ius.*¹⁹ Razlog za to je činjenica da je pravo, kako Radbruch kaže, činjenica povezana s vrijednošću.²⁰ Kao takvo, ono je uvijek bilo i uvijek će biti osuđeno na borbu sa interpretacijama vrijednosti, upravo zato što su sve vrijednosti apsolutne kategorije, koje se, kako je gore objašnjeno, ne mogu u svojoj punini ostvariti.

Ne postoji pravni poredak koji je bio pravedan. Ne postoji, doduše, ni pravni poredak koji je bio upotpunosti nepravedan. Ali možemo govoriti o pravnim porecima koji su u većoj ili manjoj mjeri ostvarivali pravdu, koji su se u većoj ili manjoj mjeri približavali pravdi, odnosno, kako to Radbruch primjećuje, „pravo može biti nepravedno, ali je ono pravo samo zato što je njegov smisao da bude pravedno.“²¹

Ovdje nemamo prostora da iznosimo neku koherentnu teoriju prava. Recimo samo da u pravu mora biti mjesta i za druge principe, poput pravne sigurnosti ili efikasnosti. Ali oni moraju biti u službi pravde.

Potrebno je naglasiti da *pravo kakvo jeste* i *pravo kakvo bi trebalo biti* nikad nije isto. Nikada neće biti isto. Pritom ne mislimo na *zanatsku* distinkciju *de lege lata* i *de lege ferenda*. *De lege ferenda* će postati *de lege lata* čim prođe predviđenu proceduru za to. *Pravo kakvo bi trebalo biti* je u položaju vodiča u odnosu na *pravo kakvo jeste*. Ono treba da vuče *pravo kakvo jeste* ka vrijednosti. A primarna vrijednost u pravu je pravda. Princip pravde mora biti nadređen svim drugim pravnim principima da bi pravo postiglo svoju svrhu – ostvarivanje pravde, pa makar to bilo u nakaradnom zemaljskom obliku.

Drugim riječima, na gore navedeni način pravo se mora približavati pravdi, koliko je god to moguće, uz punu svijest da se ta dva pojma nikad neće sjediniti.

„Sve krupne političke promene pripremala je ili pratila pravna filozofija. Na početku je bila pravna filozofija, na kraju revolucija.“²²

Uz takvu svijest, nije problem kada pravni sistem biva manje pravedan. Problem je kada se pravdi okrenu leđa. Problem je kada *pravo kakvo jeste* preuzme ulogu vodiča, pa utječe na *pravo kakvo bi trebalo biti*, odnosno kada i u domenu filozofije prava odustanemo od pravde, tačnije od vrijednosti, te pokušamo *pravo kakvo bi trebalo biti* učiniti upotpunosti realnim. Napuštanje vrijednosti pravde u pravu neminovno rezultira napuštanjem i vrijednosti etike i solidarnosti.

Kada smo već spomenuli etiku odnosno moral, recimo i da je s njima ista situacija kao i sa pravdom. Ukoliko ih se ne može doseći, ne znači da im

¹⁹ Pravo potječe od pravde kao od svoje majke: prema tome, prije je nastala pravda nego pravo.

²⁰ Radbruch, Gustav (1980) *Filozofija prava*, Nolit, Beograd, 15.

²¹ Isto.

²² Isto, 20.

treba prestati težiti. A moral i etika su definitivno protjerani iz javnog diskursa. Danas predstavljaju utočište idealista (čitaj budala) i licemjera. Da li želimo istu sudbinu za pravdu? Put kojim se krećemo vodi ka tome.

„Tvrđiti da pravo automatski teži efikasnosti, barem ako zakonodavac i administrativne agencije ne interveniraju, te da stoga zahtjeve za jednakošću i pravdom treba ignorisati, čini se kao nonsens, cinična ideologija ili pak oboje. U svakom slučaju(...) takav argument narušava autonomiju građana i kantovski imperativ, tretirajući ljude samo kao sredstvo efikasnosti nekog apstraktnog ekonomiste.“²³

Vidjeli smo da pravne sisteme u kojima ne postoji solidarnost između onih koji vladaju i onih kojima se vlada Aristotel naziva tiranijom. U današnjim okolnostima možda je tiranija prejaka riječ. A možda smo samo navikli da je za postojanje tiranije potreban tačno određeni, jedan tiranin koji provodi, prije svega, fizičko nasilje.

U svakom slučaju, u tome leži osnovna zamjerka ekonomskoj analizi prava. Ona je izdala pravo, okrećući leđa pravdi. Ona je učinila pravo oruđem u rukama bogatih za pljačku siromašnih. Nije to prva pravna teorija koja je učinila takvo nešto, ali to ne znači da je njen grijeh manji.

Zaključak

U radu smo pokušali predstaviti ekonomsku analizu prava. Vidjeli smo, jezgrovito, šta je ona, te kojoj ekonomskoj tradiciji pripada.

Zbog te njene pripadnosti nužno je bilo prikazati i neoliberalizam sa njegovim idejama te, u konačnici, posljedicama koje je donio. Vidjeli smo da je neoliberalizam, uprkos svom upadljivom naglašavanju isključivo ekonomskih aspekata, jedna sociološka doktrina, skrojena u korist bogatih. Iz razvoja ekonomske analize prava, koji je tekao paralelno za jačanjem neoliberalizma u američkim institucijama, mogli smo zaključiti da su to dva usko vezana pojma.

Postavili smo pitanje kako smo kao civilizacija došli do ove tačke. Detektirali smo određene promjene poimanja društva, za koje smatramo da su od značaja za ovu temu. Teorijska dehumanizacija čovjeka mora imati za posljedicu i praktičnu dehumanizaciju čovjeka. Teorijsko odricanje vrijednosti mora imati za posljedicu i društvo koje vrijednosti ne smatra vrijednim da bi se borilo za njih.

²³Brietzke, Paul (1997) „New Wrinkles in Law... And Economics“, Valparaiso University Law Review, Vol. 32, No. 1.

Osvrnuli smo se na pravdu, kao iskonski koncept i iskonsku svrhu prava. U konačnici, smatramo da je nužno vratiti pravo svome iskonu, ma koliko taj iskon bio varljiv, maglovit i težak za definiranje. Uostalom, svaki iskon nosi upravo takvu težinu i zahtjev za konstantnim tumačenjem i reinterpetacijom. No, bez iskona kao vodilje, lahko se zastrani. *Error multiplex, veritas una*. A vrijedi joj težiti, koliko god to bilo teško i koliko god bila nedokučiva.

Literatura

1. Aristotel (1988) *Nikomahova etika*, Globus, Zagreb.
2. Brietzke, Paul (1997) „New Wrinkles in Law... And Economics“, Valparaiso University Law Review, Vol. 32, No. 1.
3. Harvi, Dejvid (2012) *Kratka istorija neoliberalizma*, Mediteran Publishing, Novi Sad.
4. Kožev, Aleksandar (1984) *Fenomenologija prava*, Nolit, Beograd.
5. Krecke, Elisabet, *The Nihilism of the Economic Analysis of Law*.
6. Perelman, Haim (1983) *Pravo, moral i filozofija*, Nolit, Beograd.
7. Polanyi, Karl (2001) *The Great Transformation*, Beacon Press, Boston.
8. Posner, Richard (1977) *Economic Analysis of Law*.
9. Radbruch, Gustav (1980) *Filozofija prava*, Nolit, Beograd.
10. Spector, Benjamin (2005) *Društvo: Izbor tekstova i komentari*, Rabic, Sarajevo.
11. Varufakis, Janis (2015) *Globalni minotaur*, Profil knjiga, Beograd.
12. Waller, Spencer Weber (2009) „The Law and Economics Virus“, Cardozo Law Review, Vol. 31, No. 2.
13. Zywicki, Todd – Anthony, Sanders (2008) „Posner, Hayek, and the Economic Analysis of Law“, Iowa Law Review.